

ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано сутність педагогічної реабілітації дітей з психофізичними порушеннями і досвід її організації в системі інклюзивного навчання. Встановлено, що в сучасних наукових концепціях педагогічна реабілітація розглядається як складний і багатоаспектний процес, сутністю якого є розвиток у дитини потенціалу, необхідного для здобуття освіти певного рівня. В організаційному контексті шкільної освіти система педагогічної реабілітації охоплює як навчальний, так і виховний процеси, спрямовуючи зусилля фахівців різного профілю на подолання труднощів, з якими стикається дитина з психофізичними порушеннями. На основі аналізу сучасної освітньо-реабілітаційної практики виділено функціональні характеристики, принципи і умови реалізації системи педагогічної реабілітації вихованців з психофізичними порушеннями.

Ключові слова: педагогічна реабілітація, інклюзивне навчання, діти з психофізичними порушеннями, санаторна школа-інтернат.

Загально визнаним освітнім пріоритетом у прогресивних країнах є забезпечення розвитку кожного учня як активної, повноцінної особистості, здатної ефективно вирішувати актуальні суспільні завдання. Тому цілком закономірно, що одним із ключових напрямів реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року є реформування системи освіти на основі філософії людиноцентризму. Виключна важливість втілення ідей і положень цієї філософії вимагає від навчальних закладів надання цілеспрямованої психолого-педагогічної допомоги всім дітям, незалежно від їх психофізичних можливостей. Це передбачає посилення уваги педагогів до індивідуальних освітніх потреб тих дітей, які внаслідок дії певних негативних чинників (порушень здоров'я, соціального, психологічного та фізичного розвитку, відсутності навчальної мотивації тощо) не можуть засвоїти навчальний матеріал і переходять до категорії неуспішних учнів. Таким дітям необхідно надавати педагогічну підтримку не епізодично, по мірі загострення навчальних проблем, а системно, з метою відновлення їх соціально-педагогічного статусу успішного учня.

Суспільні пріоритети щодо забезпечення соціальної та освітньої інтеграції дітей з психофізичними порушеннями відображаються на проблематиці психолого-педагогічних досліджень. Вони включають вивчення особливостей процесу навчання різних категорій дітей та молоді з психофізичними порушеннями (В. Бондар, В. Засенко, І. Іванова, С. Конопляста, С. Миронова, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко, Л. Фомічова, А. Шевцов та ін.), аналіз загальних підходів до реабілітації дітей з психофізичними порушеннями (Л. Грачов, Т. Єгорова, І. Іванова, О. Лебединська, Н. Морова, Л. Тюття, А. Шевцов та ін.); висвітлення взаємозв'язку медико-психолого-соціальної реабілітації інвалідів та їх інтеграції в суспільство (Л. Вакулєнко, Т. Добровольська, І. Місула, В. Мурза, В. Мухін, Є. Синьова, Н. Шабаліна, А. Шевцов, М. Швед, Л. Шипіцина та ін.); вивчення особливостей психолого-педагогічного супроводу соціальної реабілітації дитини (Ю. Бистрова, М. Бітянова, Є. Казакова, В. Летунова, Н. Морова, Л. Шипіцина, Д. Шульженко, Г. Хворова, О. Хохліна та ін.).

Наукові дослідження і практичний досвід свідчать про те, що педагогічна реабілітація є необхідною передумовою успішного навчання більшості дітей з психофізичними порушеннями. Подальшого вивчення потребує значення педагогічної реабілітації цієї категорії учнів у системі інклюзивного навчання.

Метою статті є аналіз сутності педагогічної реабілітації дітей з психофізичними порушеннями і досвіду її організації в системі інклюзивного навчання.

Аналізуючи проблематику педагогічної реабілітації, сучасні науковці чітко виділяють її контури як у теоретичній площині, так і в царині освітньо-реабілітаційної практики. Г. Плетнева розглядає педагогічну реабілітацію школярів як відносно самостійну проблему, що вимагає свого теоретичного дослідження, пошуку методичних рішень та розгляду їх у практиці виховання [8, с. 40]. З. Лаврентьева зазначає, що педагогічна реабілітація виникає щоразу, коли загострюються протиріччя, пов'язані з наявними у дитини порушеннями; коли необхідні спеціальні зусилля, спрямовані на відновлення порушення або розвиток латентних здібностей, які дозволяють повернутися до природних процесів виховання, освіти, соціалізації. Процес реабілітації завершується, коли на наступних етапах

життєдіяльності людина цілком задовільно функціонує в суспільстві і розвивається під впливом процесів адаптації і соціалізації. У випадку, коли знову накопичуються невіршені протиріччя (в процесі дезадаптації, девіації, вікової кризи тощо), процес реабілітації знову стає необхідним, набуваючи якісно нового смислу і повертаючи людину до природної життєдіяльності за допомогою якісно інших педагогічних засобів. Педагогічним смислом реабілітації виступає максимально швидке і ефективне повернення людини до природних процесів життєдіяльності [4, с. 26].

Фахівці констатують широку розповсюдженість протиріч, які зумовлюють виникнення проблематики педагогічної реабілітації. На думку А. Гордєєвої, невідповідність єдиних педагогічних вимог до учнів, які відрізняються від однолітків певними психофізіологічними особливостями, що ускладнюють їх навчання і виховання, є однією з гострих проблем шкільної освіти. Через цю невідповідність збільшуються прогалини у знаннях і навичках, втрачається шкільна мотивація, виникають конфлікти з учителями, батьками та однокласниками, з'являються невротичні, психосоматичні і патохарактерологічні порушення, які слугують основою для формування більш складних особистісних та поведінкових девіацій. Через невміння вчителя вирішити цю проблему значна кількість дітей, які могли б отримати гідну освіту, страждає, відчуваючи стійкі шкільні труднощі, а в гіршому випадку і взагалі опиняється поза системою освіти [1, с. 8-9].

Аналізуючи актуальні проблеми навчання та виховання дітей з психофізичними порушеннями, фахівці вказують на те, що успішність подолання цих проблем безпосередньо залежить від своєчасності, обсягу та належної якості педагогічної допомоги. У тематичній національній доповіді «Освіта осіб з інвалідністю в Україні» наголошується на важливості раннього потрапляння дитини із психофізичними вадами до системи спеціального педагогічного впливу. За умов належно організованої корекційно-педагогічної та соціально-психологічної допомоги більшість дітей успішно розвиваються, одержують необхідні для самостійного життя і праці знання, практичні вміння і навички [6, с. 228].

Розглянута проблематика навчання, виховання та особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами визначає сутнісні характеристики педагогічної реабілітації, репрезентовані у наявних дефініціях цього поняття. У словнику з комплексної реабілітації інвалідів педагогічна реабілітація визначається як заходи навчального та виховного характеру, спрямовані на те, щоб діти-інваліди, психічно хворі і розумово відсталі особи набули соціального досвіду, оволоділи необхідними вміннями та навичками із самообслуговування та життєвого самозабезпечення, соціальними нормами поведінки [9, с. 370]. З. Шевців визначає сутність педагогічної реабілітації як «створення умов для відновлення природного потенціалу розвитку пізнавальних, фізичних, емоційних, духовно-моральних сил дитини» [10, с. 79].

З. Лаврентьєва пропонує антропо-культурно-аксіологічне визначення педагогічної реабілітації як цілісного і динамічного процесу навчання, виховання, духовно-морального розвитку і соціального становлення, спрямованого на відновлення здатностей людини з обмеженими можливостями до повноцінної життєдіяльності [4, с. 25]. Л. Моїсєєва під педагогічною реабілітацією розуміє заходи виховного характеру по відношенню до хворих дітей, спрямовані на те, щоб дитина оволоділа вміннями та навичками, необхідними для отримання шкільної освіти [5, с. 19]. Автор наводить закономірності педагогічної реабілітації: 1) залежність ефективності педагогічної реабілітації дитини з обмеженими можливостями від мобілізації власного потенціалу сім'ї; 2) реалізація індивідуальної програми реабілітації для кожної дитини з обмеженими можливостями відповідно до її реабілітаційного потенціалу [5, с. 19].

Д. Ільчев під педагогічною реабілітацією розуміє заходи виховного і навчального характеру, спрямовані на оволодіння, по можливості, знаннями, вміннями і навичками самоконтролю і усвідомленої поведінки, самообслуговування, отримання необхідного рівня загальної освіти. У рамках педагогічної реабілітації здійснюється навчання дітей та молоді з інвалідністю трудовим навичкам і вмінням із подальшою їх професійною діагностикою і орієнтацією [2, с. 104].

У запропонованій О. Петровою дефініції педагогічна реабілітація розглядається як заходи виховного характеру, спрямовані на те, щоб хвора дитина оволоділа необхідними вміннями та навичками самообслуговування, отримала необхідний рівень загальної та додаткової шкільної освіти. Педагогічна сутність реабілітації – створення середовища (умов) для розвитку природних сил дитини:

пізнавальних, фізичних, емоційних, когнітивних, духовних, а також її гармонійності і цілісності [7, с. 30-31].

У дисертаційному дослідженні Т. Каліновської [3] поняття «реабілітаційна педагогіка» і «педагогічна реабілітація» ототожнюються. Автор визначає їх як педагогічний вплив (адекватні індивідуальним особливостям дитини методи, форми, засоби, зміст, діяльність) на дітей «групи ризику», спрямований на відновлення дієздатності, життєрадісності, особистісної активності, віри в свої сили та зняття дезадаптованості у дітей.

Наведені дефініції свідчать про те, що в сучасних наукових концепціях педагогічна реабілітація розглядається як складний і багатоаспектний процес, сутністю якого є розвиток у дитини з особливими освітніми потребами потенціалу (умінь, навичок і здатностей), необхідного для здобуття освіти певного рівня. В організаційному контексті шкільної освіти система педагогічної реабілітації охоплює як навчальний, так і виховний процеси, спрямовуючи зусилля фахівців різного профілю на подолання труднощів, з якими стикається кожна дитина з особливими освітніми потребами.

Досвід практичної організації педагогічної реабілітації дітей з психофізичними порушеннями в системі інклюзивного навчання можна розглянути на прикладі загальноосвітньої санаторної школи-інтернату у структурі Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії (м. Запоріжжя). Розбудова системи педагогічної реабілітації дозволила задовольнити права кожної дитини на отримання якісної освіти, спілкування з однолітками, участь у шкільному житті.

Результативність подолання руйнівного соціального стереотипу – погляду на дитину з психофізичними порушеннями як на дефективну та потенційно неуспішну особистість, неспроможну витримати сучасного темпу життя і тому приречену бути аутсайдером, у значній мірі залежить від зусиль педагогів. На зміну подібним уявленням має прийти інша, адекватна та конструктивна точка зору, згідно з якою кожна дитина, незважаючи на певні обмеження здоров'я, може стати успішною за умови, якщо її здібності будуть своєчасно помічені та розвинені батьками і педагогами. Саме така ідейна домінанта покладена в основу системи педагогічної реабілітації вихованців з психофізичними порушеннями в умовах загальноосвітньої санаторної школи-інтернату Хортицької національної академії.

З точки зору організації навчально-реабілітаційного процесу, система педагогічної реабілітації вихованців з психофізичними порушеннями є диференційованою: поряд зі звичайними класами у паралелі функціонують класи педагогічної підтримки, у яких створені умови для компетентнісного розвитку дітей із серйозними розладами здоров'я та розвитку, а також для дітей, які мають труднощі у навчанні, пов'язані з дисграфією, дислексією, дискалькулією тощо. Класи педагогічної підтримки функціонують як відкрита система, за умов успішної реабілітації учень може перейти до звичайного інклюзивного класу, що відповідає його віку. Впровадження особистісно зорієнтованого та компетентнісного підходів, використання корекційно-компенсаторних і розвивальних технологій забезпечують особистісне та професійне самовизначення, компетентнісне зростання школярів.

Система педагогічної реабілітації вихованців з психофізичними порушеннями – це цілісність, яка характеризується системністю, безперервністю та наступністю, побудована на принципах структурності, динамізму освітнього простору, органічної єдності об'єктивного та суб'єктивного. Ефективність педагогічної реабілітації зумовлюється системою загальних і спеціальних принципів. Принципами навчання, які забезпечують реалізацію діяльнісного підходу, є принципи навчальної та соціальної активності, творчості, взаємодії особистості та колективу, мотивації, індивідуалізації, цілісності навчального процесу, єдності навчального середовища, опори на традиції та провідний вид діяльності. Принципами, які забезпечують реалізацію особистісно орієнтованого підходу у навчальній системі, є принципи адаптивності, розвитку, психологічної комфортності, варіативності окремих компонентів, пропедевтичності, орієнтованості на інтеграцію та високий динамізм, гуманізм, сприяння самореалізації дітей у всіх сферах навчальної діяльності, диференційованого та індивідуального підходу, системності, інтеграції, компетентності учнів та педагогічних кадрів, зв'язку змісту і форм реабілітаційної роботи в конкретних умовах для учнів з психофізичними порушеннями, опори на позитивні сторони особистості, диференціації та інтеграції.

Система педагогічної реабілітації виконує такі функції: надання відповідного рівня освіти учням з

психофізичними порушеннями; захист прав та інтересів дитини, пов'язаних з отриманням освіти; подолання психологічних перешкод та стресових станів, зумовлених соціально-психологічною депривацією, шкільною дезадаптацією під час отримання знань; створення умов для формування в учнів навчальної компетентності, як складової життєвої компетентності; поглиблена діагностика рівня сформованості в учнів навчально-організаційних, навчально-комунікативних здатностей; формування психологічних умов для навчальної діяльності; реалізація загальноосвітніх завдань у навчально-виховному процесі.

Реалізація системи педагогічної реабілітації вихованців з психофізичними порушеннями є можливою за умов: прийняття педагогічним колективом реабілітаційно спрямованої ідеології щодо побудови навчально-виховного процесу; використання інноваційних життєтворчих технологій та методик організації навчально-виховного процесу, які зорієнтовані на розвиток життєвої компетентності учня; підготовки педагогічних працівників до викладання предметів реабілітаційного спрямування; введення корекційно-розвивальних і загальнорозвивальних курсів до навчального плану; педагогічно доцільної індивідуалізації навчання дітей з психофізичними порушеннями; опанування учнем механізму рефлексії в процесі аналізу та контролю власного навчання; здійснення оцінки результатів діяльності учня за результатами модульно-тематичного контролю з урахуванням рейтингу пізнавальної активності; оцінювання навчальної діяльності за експертно-рейтинговою методикою; організації співпраці між учасниками навчального процесу за суб'єкт-суб'єктним принципом; здійснення впливу на дитину через збагачений реабілітаційними впливами освітньо-реабілітаційний простір; застосування креативно-діяльнісних і проєктивно-рефлексивних технологій.

Досвід колективу загальноосвітньої санаторної школи-інтернату дозволяє стверджувати, що сучасний підхід до навчання може бути представлений як комплексний та особистісно орієнтований, тобто під час оцінювання навчальних досягнень учнів слід враховувати дані не тільки педагогів закладу, а й інших спеціалістів: дефектолога, логопеда, психолога, які характеризують всебічний психічний і фізичний стан учнів, а допомога, яка надається дитині, повинна бути багатоплановою, з урахуванням особистісно-індивідуальних особливостей кожного учня.

Якість педагогічної реабілітації перевіряється завдяки застосуванню моніторингу засвоєння навчального матеріалу, який включає самоаналіз уроку вчителем та самоаналіз власної навчальної діяльності учнем, що передбачено збагаченою проєктивно-рефлексивною технологією навчання, а також моніторинг рівня сформованості самоосвітніх компетенцій, інформаційних компетенцій та компетенцій навчатися впродовж життя.

Розбудова інноваційної системи педагогічної реабілітації вихованців загальноосвітньої санаторної школи-інтернату відбувається через зміну традиційних підходів на компетентісно зорієнтований та проєктний, які повністю відповідають контексту розвитку національної системи освіти, провідним освітнім пріоритетам і перспективам. Головним вектором цієї інноваційної трансформації виступає впровадження в закладі проєктної технології, перевагами якої є: зростання пізнавальної активності, свідомості та суб'єктної позиції учнів у навчальній і виховній сферах життєдіяльності; застосування на практиці засвоєних знань, сформованих умінь і навичок, їх трансформація у ключові життєві компетенції; формування уявлень про цілісність світу, репрезентованих у міжпредметних зв'язках, які інтегрують знання з різних наукових галузей; розширення та збагачення життєвого досвіду школярів; оволодіння алгоритмом проєктно-технологічної діяльності, який поширюється в сучасному суспільстві; формування вміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя; формування культури дослідницької діяльності.

Проведення уроків-проєктів, уроків з елементами проєктної діяльності, а також виховних заходів проєктного характеру забезпечує досягнення життєвих результатів і в цілому – готовність школярів застосовувати метод проєктів для розв'язання проблем у своєму майбутньому житті.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що сутнісними характеристиками педагогічної реабілітації вихованців з психофізичними порушеннями є: її ранній початок, компетентісна спрямованість, безперервність і наступність, акмеологічний характер і реалізація в комплексі з іншими видами реабілітації. Педагогічна реабілітація розглядається як складний і багатоаспектний процес, сутністю якого є розвиток у дитини потенціалу (умінь, навичок і здатностей), необхідного для здобуття

освіти певного рівня. В організаційному контексті шкільної освіти система педагогічної реабілітації охоплює як навчальний, так і виховний процеси, спрямовуючи зусилля фахівців різного профілю на подолання труднощів, з якими стикається дитина з психофізичними порушеннями.

Аналіз сучасної освітньо-реабілітаційної практики дозволяє стверджувати, що кожна дитина, незважаючи на певні обмеження здоров'я, може стати успішною за умови розбудови системи педагогічної реабілітації – цілісності, яка характеризується системністю, безперервністю та наступністю, побудована на принципах структурності, динамізму освітнього простору, органічної єдності об'єктивного та суб'єктивного.

Використана література

1. **Гордеева А. В.** Реабилитационная педагогика в общеобразовательном контексте : дисс. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.01 / Гордеева Анна Владимировна. – Великий Новгород, 2002. – 367 с.
2. **Ильичев Д. В.** Социальная реабилитация лиц с комплексным дефектом : дисс. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04 / Ильичев Дмитрий Владимирович. – М., 2004. – 154 с.
3. **Калиновская Т. П.** Подготовка учителя в системе повышения квалификации к педагогической реабилитационной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Калиновская Татьяна Павловна. – Тобольск, 1999. – 186 с.
4. **Лаврентьева З. И.** Педагогическая реабилитация в процессе социального развития подростков : автореф. дисс. на соискание научн. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / З.И.Лаврентьева. – Новосибирск, 2009. – 49 с.
5. **Моисеева Л. Г.** Организационно-педагогические средства комплексной реабилитации детей с ограниченными возможностями : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Моисеева Людмила Геннадиевна. – Самара, 2004. – 164 с.
6. **Освіта осіб з інвалідністю в Україні** : тематична національна доповідь / [В. М. Синьов, В. І. Бондар, В. В. Засенко та ін.]. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2010. – 417 с.
7. **Петрова Е. В.** Технология социально-педагогической реабилитации детей-инвалидов в учреждении интернатного типа : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Петрова Елена Владимировна. – Тамбов, 2008. – 191 с.
8. **Плетнева Г. П.** Педагогические условия реабилитации и социализации детей в школе-интернате санаторного типа : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Плетнева Галина Петровна. – Томск, 2001. – 320 с.
9. **Словарь по комплексной реабилитации инвалидов** : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.] / В. А. Бронников, Т. В. Зозуля, Ю. И. Кравцов, М. С. Надымова; под науч. ред. В. А. Бронникова. – Пермь, 2010. – 530 с.
10. **Шевців З. М.** Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. / Шевців З. М. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

References

1. **Gordeeva A. V.** Reabilitatsionnaya pedagogika v obshcheobrazovatel'nom kontekste : diss. ... doktora ped. nauk : spets. 13.00.01 / Gordeeva Anna Vladimirovna. – Velikiy Novgorod, 2002. – 367 s.
2. **Ilichev D. V.** Sotsial'naya reabilitatsiya lits s kompleksnym defektom : diss. ... kand. sots. nauk : spets. 22.00.04 / Ilichev Dmitry Vladimirovich. – M., 2004. – 154 s.
3. **Kalinovskaya T. P.** Podgotovka uchitelya v sisteme povysheniya kvalifikatsii k pedagogicheskoy reabilitatsionnoy deyatel'nosti : diss. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Kalinovskaya Tatyana Pavlovna. – Tobolsk, 1999. – 186 s.
4. **Lavrenteva Z. I.** Pedagogicheskaya reabilitatsiya v protsesse sotsial'nogo razvitiya podrostkov : avtoref. diss. na soiskanie nauchn. stepeni doktora ped. nauk : spets. 13.00.01 «Obshchaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya» / Z. I. Lavrenteva. – Novosibirsk, 2009. – 49 s.
5. **Moiseeva L. G.** Organizatsionno-pedagogicheskie sredstva kompleksnoy reabilitatsii detey s ogranichennymi vozmozhnostyami : diss. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Moiseeva Lyudmila Gennadiyevna. – Samara, 2004. – 164 s.
6. **Osvita osib z invalidnistiu v Ukraini** : tematychna natsionalna dopovid / [V. M. Synov, V. I. Bondar, V. V. Zasenka ta in.]. – K. : Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2010. – 417 s.
7. **Petrova Ye. V.** Tekhnologiya sotsialno-pedagogicheskoy reabilitatsii detey-invalidov v uchrezhdenii internatnogo tipa : diss. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 / Petrova Yelena Vladimirovna. – Tambov, 2008. – 191 s.
8. **Pletneva G. P.** Pedagogicheskie usloviya reabilitatsii i sotsializatsii detey v shkole-internate sanatornogo tipa : diss. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Pletneva Galina Petrovna. – Tomsk, 2001. – 320 s.
9. **Slovar po kompleksnoy reabilitatsii invalidov** : [ucheb. posobie dlya stud. vyssh. учеб. zaved.] / V. A. Bronnikov, T.V.Zozulya, Yu. I. Kravtsov, M. S. Nadyмова; pod nauch. red. V. A. Bronnikova. – Perm, 2010. – 530 s.
10. **Shevtsiv Z. M.** Osnovy sotsialno-pedahohichnoi diialnosti : navch. posib. / Shevtsiv Z. M. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 248 s.

Силявина Ю. С. Педагогическая реабилитация детей с психофизическими нарушениями в системе инклюзивного обучения

В статье проанализирована сущность педагогической реабилитации детей с психофизическими нарушениями и опыт ее организации в системе инклюзивного обучения. Установлено, что в современных научных концепциях педагогическая реабилитация рассматривается как сложный и многоаспектный процесс, сущностью которого является развитие у ребенка потенциала, необходимого для получения образования определенного уровня. В организационном контексте школьного образования система педагогической реабилитации охватывает как учебный, так и воспитательный